

ARCHITEKTAS

STEPONAS STULGINSKIS

(1908–1995) MORTA BAUŽIENĖ

Architektas Steponas Stulginskis – neeilinė asmenybė XX a. Lietuvos architektūros padangėje. Jis Lietuvos provincijoje kūrė tarptautinio architektūros stiliaus reikalavimus atitinkančius pastatus, buvo filosofas, reričie-tis, už savo pažiūras nuteistas ir ištremtas, niekada nepraradęs kūrybišku-mo ir dvasinės stiprybės.

KELIAS Į ŽEMAITIJOS SOSTINĘ

Steponas Stulginskis gimė 1908 m. balandžio 19 d. Sankt Peterburge, prekybininko šeimoje. Grįžė į Lietuvą, jo tėvai apsigyveno Šaukėnuose, vėliau persikėlė į Šiaulius. Steponas mokėsi Šiaulių gimnazijoje, iš kurios buvo pašalintas dėl dalyvavimo kairiųjų kuopelių veikloje. Vėliau, Kaune eksternu išlaikęs gimnazijos baigiamuosius egzaminus, išvyko studijuoti į Prahos politechnikos institutą, kuriame 1933 m. apgynė architekto diplomą. S. Stulginskio mokymosi laiką Prahoje dirbo nemažai žinomų tarptautinio stiliaus architektūros kūrėjų, tarp jų ir J. Plečnikas, J. Havličekas, K. Honziskas, J. Krizas. Nuo 1931 m. Bratislavoje ėjo trikalbis architektūros žurnalas „Forum“, propagavęs europietiškojo modernizmo idėjas. Po studijų į Kauną 1933 m. S. Stulginskis grįžo gerai žinodamas naujausias ano meto Europos architektūros tendencijas, nepuose-lėdamas iliuzijų, kad naudojant tik tautiniais motyvais pagražintus fasadus galima pasiekti architektūros statinių naują kokybę.

Supratęs negalėsiaš lengvai įsitvirtinti Kaune, kur anuo metu projektuotojų buvo susitelkę daugiausia, architektas išvyko į Telšius ir apsigyveno Ežero gatvės 18 name. Iš pradžių Žemaitijos sostinėje jis dirbo techniku, o 1934 m. jam buvo patikėtos Telšių apskrities inžinieriaus pareigos, kurias ėjo ketverius metus. Per tą laiką jis daug nuveikė tvarkydamas apskrities centrą ir aplinkinius miestelius. Jo rūpesčiu buvo sudaryta Telšių geodezinė nuotrauka (antra po Kauno miesto atitinkamos nuotraukos). 1938–1940 m. S. Stulginskis dirbo Šiaulių apskrities inžinieriumi, po to (iki 1949 m.) gyveno ir dirbo Kaune. Vėliau buvo suimtas ir ištremtas.

Lietuvoje įvesta sovietų valdžia ir patirta tremtis iš esmės pa-keitė architekto gyvenimą ir veiklą.

Prie svarbiausių Stepono Stulginskio gyvenimo faktų šioje pub-likacijoje dar sugrįšime, o dabar susipažinkime su reikšmingiausiais architekto darbais, sukurtais Telšiuose.

PLUNGEI IR LUOKEI

Dirbdamas Telšiuose, S. Stulginskis suprojektavo labai daug statinių. Apie jo sukurtą Vyskupo Motiejaus Valančiaus valstybinės gimnazijos Telšiuose projektą išsamiau rašoma kitoje šio žurnalo publikacijoje (p. 13–15). Tuo laiku jis projektavo ne tik Telšiams, bet ir aplinkiniams miesteliams – Plungei, Luokei, Uplynai. 1934 m. vasarą S. Stulginskis suprojektavo mūrinę monumentalią Plungės miesto pirtį ant Babrungo šlaito. Nuo upės pusės tai buvo dviejų aukštų pastatas su rustuotais kampais ir mezoninu, skersinėmis braukomis tinkuotose sienose, balkonais galiniuose fasaduose. Pro-jekte buvo numatyta, kad pastato viduje bus gelžbetoninės perdangos ir laiptai bei erdvus laukiamasis, 12 dušų kabinų ir 7 vonių kambariai. Pirtį buvo planuojama pastatyti ūkio būdu, jos statyba turėjo kainuoti apie 56 000 litų.

Baigiantis konfliktui dėl Plungės šventoriaus tvoros, kitoje Plun-gės miesto aikštės pusėje, priešais bažnyčią, iškilo parapijos namai, pastatyti pagal S. Stulginskio projektą.

1934 m. S. Stulginskis perdirbo prieš metus statybos techniko Jono Rasinskio parengtą žydų rabinų seminarijos parengiamojo skyriaus pastato Telšiuose (Sinagogų g.) projektą. S. Stulginskis perplanavo šio namo patalpas, pakeitė jo fasadus. Dviejų aukštų su pastogės aukštu kvadratinio plano pastato fasadai buvo numatyti paprastų formų su pabrėžtu horizontalumu. Prie pagrindinio tūrio kampo sklypo gilumoje priglaustas priestatas, kuriame yra laiptinė į pagrindinio pastato pastogėje esančius du butus, sandėliai, malkinė, sanitarinis taškas. Pagrindinio pastato pirmas aukštas skirtas maldų salei, o antrame suplanuotos 4 klasės ir mokytojų kambarys.

1935 m. birželio 5 d. buvo patvirtintas S. Stulginskio parengtas Luokės sinagogos (Kuršėnų g.) projektas. Sudėtingo tūrio pastato fasadus skaido lieknos mentės, tarp jų – aukšti stačia-kampiai maldų salės langai. Architektas pateikė ir aplinkos su-tvarkymo pasiūlymus: priešais sinagogą buvo projektuojama

nauja aikštė, Malūnų ir Kuršėnų gatves jungianti nauja gatvė.

Beje, Luokei S. Stulginskis atliko ir daugiau darbų. 1934 m. rudenį gaisro metu Luokės miestelyje sudegė 176 pastatai. Apskritis architekto pareiga buvo pasirūpinti, kad būtų parengtas po gaisro atstatomo miestelio užstatymo planas. Sudaręs miestelio planą, architektas pamatė, kad, vadovaujantis sklypų ribomis, neįmanoma sureguliuoti gatvių. Iki Miestų žemėtvarkos įstatymo priėmimo (1938 m. liepos 5 d.) dar reikėjo laukti ketverius metus. Norint ištiesinti ar praplauti Luokės miestelio gatves, reikėjo gauti žemės savininkų sutikimą. Parengęs miestelio išdegusios dalies sutvarkymo projektą, S. Stulginskis įtikino apskrities valdybą, kad tas gatves ištiesinti ir praplauti reikia, ir paprašė apskrities valdžios paramos. Apskritis viršininkas Eugenijus Šalkauskas sukvietė tvarkytinų sklypų savininkus į savivaldybę, išaiškino jiems perplanavimo būtinybę. Savininkai pasirašė iš anksto parengtą prašymą Luokės savivaldybei, kuriame nurodė, kad nori, jog jų sklypų ribos būtų pertvarkytos taip, kad šie būtų tinkami statybai, ir pasižadėjo tvarkomame rajone gatvėms ir aikštėms nemokamai skirti iki 5 proc. jiems priklausančių sklypų. Architektas sudarė statybos aplink Luokės turgaus aikštę taisyklės. Pagal jas buvo nustatyta vieno aukšto raudonais čerpių stogais namų statybos linija. Buvo panaikintos kai kurios menkos į aikštęėjusios gatvelės ir suprojektuotos naujos. Taip jaunas, rizikuoti nebijantis architektas įgyvendino urbanistinį projektą, nors tam neturėjo juridinio pagrindo.

1937 m. vasario mėn. S. Stulginskis parengė mūrinės Luokės pradinės mokyklos projektą. Ji turėjo stovėti prie Telšių gatvės. Dviejų aukštų su pusrūsiu kampinio plano pastatą vakarų pusėje supa ūkinis kiemas, pietų pusėje – vaikų žaidimų, sporto aikštės, o toliau eina daržai. Kaip ir kitose S. Stulginskio projektuotose mokyklose, taip ir čia mokymo patalpos suplanuotos atskirame korpuse, prie jo statmenai priglaustas salės tūris, kurio gale yra suprojektuoti mokytojų butai. Koridorinio planavimo mokymo korpuse visos klasės sutalpinotos šviesioje pietų pusėje. Pirmo aukšto šiaurinėje koridoriaus pusėje buvo suprojektuotos rūbinės, sanitariniai taškai, o antrame aukšte – mokytojų kambarys, mokslo priemonės, raštinė. Salės scena buvo suprojektuota taip, kad įprastomis dienomis galėtų būti naudojama ir kaip darbų klasė.

Šio pastato fasadus formuoja įvairaus dydžio langų eilės ir aprėminimu akcentuotos dvivėrės durys. Tais pačiais metais Upynoje (Luokės valsčius) S. Stulginskis suprojektavo parapijos salę su prieglauda. Tai kampinio plano pastatas su ilgu, siauru salės tūriu ir prie jo statmenai prijungtu gyvenamu vieno aukšto namu su mansardinu aukštu.

PROJEKTAI TELŠIAMS

Daugiausia S. Stulginskis projektavo apskrities centrui – Telšiams. 1935 m. vasarą jis suprojektavo Telšių vyskupijos kurijos namus, kino teatrą „Šatrija“ Prezidento A. Smetonos gatvėje, prie Bažnyčios aikštės. Kino teatro 260 vietų salė buvo suprojektuota antrame ir trečiame aukštuose, o apatiniame pagal projektą buvo numatyta įrengti kasas, rūbinę, bufetą. Po visu gyvenamuoju korpuse prie A. Smetonos gatvės rūsio arba pirmame (priklausomai nuo reljefo) aukšte buvo įrengtos parduotuvės. Visi butai suplanuoti per du aukštus, į juos įeinama iš kiemo pusės. Šią labai sparčiai vykdomą statybą lydėjo konfliktai tarp Telšių miesto savivaldybės

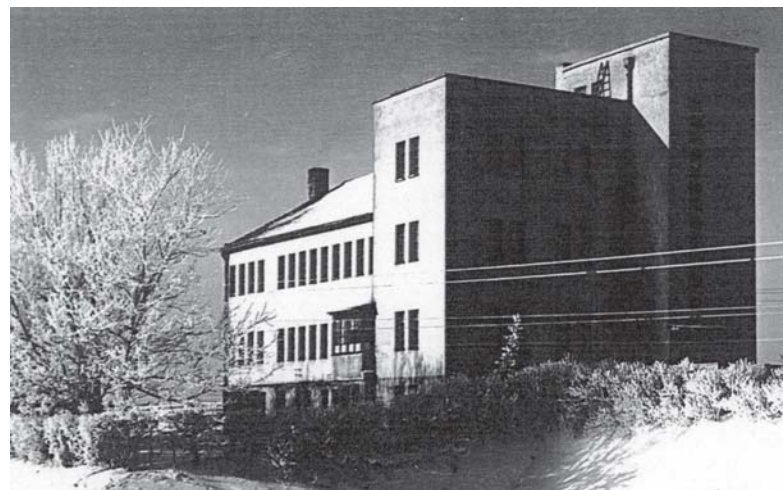
Luokės miestelio centrinė gatvė po sutvarkymo 1935 m.

ir Telšių vyskupijos kurijos. Užsakovai 1936 m. sausio mėnesį be Telšių miesto statybos komisijos leidimo A. Smetonos gatvėje iškasė griovį, taip rengdamiesi panaudoti miesto vamzdinius nuotėkoms iš statomų rūmų šalinti. Nesugebėdamas paveikti Telšių vyskupijos kurijos, miesto burmistras I. Slabšys 1936 m. sausio 9 d. kreipėsi į Vidaus reikalų ministrą, kuriam pateikė prieš keletą dienų posėdžiausios komisijos nutarimą, kuriame buvo reikalaujama, kad Telšių vyskupijos kurija užpiltų iškastą griovį, išlygintų gatvę ir esamus vamzdžius naudotų tik atmosferos vandenims nukanalizuoti, o prie miesto kanalizacijos prisijungtų techniškai priimtinais būdais. 1936 m. sausio 15 d., ministrui padedant, buvo pasiektas susitarimas dėl kanalizacijos įrengimo techninių sąlygų. Yra pagrindo manyti, kad su Vidaus reikalų ministru dėl Telšių statybos komisijos sprendimų reikalai buvo derinami ne kartą (išsamiau apie tai skaitykite publikacijoje, išspausdintoje p. 9–11, 45). Architektas S. Stulginskis užsispyręs gynė savo projektus.

(Nukelta į 22 p.)

Telšių vyskupijos kurijos pastatas. 2005 m. Danutės Mukienės nuotrauka

Žemaičių muziejus „Alka“ Telšiuose 1964 m.

(Atkelta iš 21 p.)

S. Stulginskis nemokamai suprojektavo Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alka“ iniciatyva 1936 m. Telšiuose pradėtus statyti dabartinio Žemaičių muziejaus „Alka“ rūmus. Muziejuje buvo suprojektuota 18 ekspozicinių salių, saugyklos, darbo ir pagalbines patalpos. Vykusiai panaudojus nelygų vietovės reljefą, muziejaus pastatas buvo tarsi sukomponuotas iš 3 įvairaus aukščio tūrių. Pagrindinio įėjimo į priekį ištrauktas laiptinės-vestibiulio bokšto pavidalo tūris ir prie jo prigludęs žemesnis korpusas užstojo į pietus atsišakojantį salių korpusą. Pastato architektūra pasižymėjo funkcionalumu. Vienintelės dekoratyvinės detalės – Žemaitijos herbas bokšto viršuje ir užrašas „Alkos muziejus“ buvo sutelktos pagrindiniame fasade. Optiškai pastatą paaukštino vertikali bokšto langų juosta. 1995 m. atlikta pastato rekonstrukcija (archit. Algirdas Žebrauskas) gerokai pakeitė pirmines muziejaus formas ir šiam pastatui suteikė dar daugiau žavesio ir solidumo.

ŠIAULIUOSE

Kai kurie autoriai yra rašę, kad S. Stulginskis dėl sunkiai sugyvenamo charakterio 1938 m. buvo perkeltas dirbti į Šiaulius. Tačiau ten jis taip pat ėjo apskrities inžinieriaus pareigas, todėl nėra pagrindo teigti, kad šis paskyrimas buvo jo pažeminimas pareigose. Šiauliai S. Stulginskiui tapo starto aikšte į Kauną. Šiauliuose pagal jo projektą 1940 m. buvo pastatyta gimnazija, keletas privačių gyvenamųjų namų. Beje, jų S. Stulginskis buvo suprojektavęs ir Telšių apskrities miestams.

S. Stulginskis visą laiką domėjosi Lietuvos statybos politika, butų problemos sprendimo būdais. 1938 m. lapkričio 24–26 d. įvykusiame jubiliejiniame Lietuvos inžinierių ir architektų sąjungos kongrese jis perskaitė pranešimą apie Lietuvos statybos politikos gaires. Jame architektas iškėlė miestų planavimo, statybos racionalumo, butų statistikos, jų statybos skatinimo klausimus, siūlė kai kurių architektams aktualių problemų sprendimo būdus. S. Stulginskio pranešimas 1939 m. buvo išleistas atskiru leidiniu.

KAUNE

Prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir rusų okupacija Lietuvoje gerokai pakeitė S. Stulginskio gyvenimą ir pareigybes. 1940 m. jis buvo paskirtas Lietuvos Komunalinio ūkio liaudies komisariato Miestų planavimo valdybos viršininku. Nuo 1940 m. iki trekties S. Stulginskis dėstė Kauno Vytauto Didžiojo universitete, kur ėjo Miestų planavimo katedros vedėjo, Architektūros fakulteto dekanas pareigas. 1943 m. kovo mėnesį vokiečiai universitetą Kaune uždarė. S. Stulginskis buvo tarp tų, kurie po to slapta skaitė paskaitas Architektūros skyriaus studentams ir šie 1944 m. apsigynė diplominius darbus. Po karo S. Stulginskis liko gyventi Lietuvoje, nes tikėjosi, kad jam bus leista netrukdomai dirbti. 1944 m. jis buvo paskirtas Kauno miesto vyriausiuoju architektu. Tuo laiku iš prieškariu Kaune gyvenusių architektų čia buvo likę vos keletas. Kai 1945 m. buvo steigiami Lietuvos tarybinių architektų sąjunga, paašikėjo, kad yra tik 26 nariai. S. Stulginskis tapo šios Architektų sąjungos valdybos pirmininku ir šias pareigas ėjo dvejus metus. Kauno valstybiniame universitete 1948 m. buvo įkurta Techniškųjų fakultetų suvienytoji taryba, kurios narys buvo ir S. Stulginskis.

Tais metais jis turėjo ir kitų pareigų, tad sunku net ir įsivaizduoti, kiek daug tais metais jis dirbdavo ir kaip jis visur suspėdavo. Ano meto valdžiai svarbiausia buvo lojalumas, o ne profesionalumas.

N. RERICO DRAUGIJOJE

Dar mokydamasis Šiaulių gimnazijoje, S. Stulginskis susidomėjo Vydūnu, ėmė gilintis į Rytų filosofiją. Apsigyvenęs Kaune, architektas tapo N. Rericho draugijos nariu. Draugija buvo įkurta 1935 m. gegužės mėnesį. 1936 m. ji sukūrė Memorandumą, kurį pasirašė būrys Lietuvos kultūros ir meno žmonių. Memorandumas buvo inspiruotas Rericho pakto, kurį 1935 m. ratifikavo JAV ir dauguma abiejų Amerikos kontinentų valstybių. Paktas buvo skirtas kultūros vertybių apsaugai per karus. Lietuvos inteligentai siekė, kad Memorandumą pasirašytų 1936 m. Rygoje susirinkę Pabaltijo valstybių užsienio reikalų ministrai. Šis dokumentas tada nebuvo pasirašytas, bet N. Rericho draugija neprarado vilčių, kad tai netrukus bus padaryta. Kaip rašoma sovietinės Lietuvos Valstybės saugumo ministerijos specialiam pranešime LKP(B) CK apie N. Rericho organizacijos sunaikinimą, 1940 m. rugsėjo 10 d. sovietinės Lietuvos Liaudies komisarų tarybos nutarimu teosofinės draugijos, kuri neatitiko sovietinės santvarkos ideologijos principų, veikla buvo sustabdyta.

Karo metais draugija atgimė ir, pasivadavusi „Gyvosios etikos mokykla“, veikė legaliai. Po karo atkūrus sovietų valdžią Lietuvoje, rericiečiai nenutraukė savo veiklos – jie taip pat dirbo nelegaliai: užmezgė ryšius su panašiomis draugijomis, veikusiomis Maskvoje, Leningrade (dabar – Sankt Peterburgas), Taline ir Rygoje. Architektas S. Stulginskis buvo aktyvus šios organizacijos narys. Lietuvoje veikusi draugija turėjo vėliavą, antspaudą ir įšventinimo ženklą, kurį 1935 m. iš N. Rericho rankų gavo tuometinė Lietuvos rericiečių vadovė Julija Montvydienė. Iš minėto sovietinės Lietuvos Valstybės saugumo ministerijos spec. pranešimo aiškėja, kad N. Rericho draugijos nariai rinkdavosi butuose, važinėdavo į Maskvą, Leningradą, ten pirkdavo paveikslų, monografijų ir knygų, susijusių su N. Rericho „antimokslinė“ veikla. Draugijos nariai kolekcionavo įvairius dailininko N. Rericho, M. K. Čiurlionio ir kitų iškilių dailininkų paveikslus, kaupė teosofinę literatūrą, „reakcinio“ teosofinio mokymo propagandos tikslais rengė viešas paskaitas, tarp gyventojų platino „mistinę“ literatūrą ir priimdavo į draugiją naujus narius. Jie nuolat organizavo nelegalias sueigas, kuriose skaitė ir svarstė šios organizacijos narių parengtus įvairius referatus, susijusius su „gyvosios etikos“ taikymu praktiniame gyvenime, skleidė, kaip buvo rašoma pranešime, „įvairius antitarybinius prasimanymus, šmeižė tarybinę tikrovę ir propagavo neišvengiamą Tarybų Sąjungos žlugimą kare su Anglija ir Amerika“.

1949 m. buvo suimta 19 Rericho draugijos narių. S. Stulginskis buvo pripažintas vienu iš šios draugijos vadovų ir nuteistas 10 metų tremties. 1949 m. rugsėjo 7 d. jis buvo išvežtas į Karagandos sritį, kur dirbo anglies kasyklose.

Grįžęs iš tremties, 1955–1962 m. S. Stulginskis dirbo Žemės ūkio projektavimo institute, vėliau dvejus metus buvo Komunalinio ūkio projektavimo instituto skyriaus viršininkas, o nuo 1966 m. iki pensijos dirbo Valstybiniame statybos reikalų komitete vyriausiuoju inžinieriumi. Visus tuos metus, nesvarbu kurias pareigas jis ėjo, architektas dirbo rajonų, miestų, gyvenviečių planavimo srityje. Tais klausimais jis rašė teorinius darbus, dalyvavo konferencijose. Dar 1957 m., kai buvo kuriami projektai naujiems miestų kvarta-

Žemaičių muziejaus „Alka“ naujojo priestato fragmentas iš pietų pusės. Danutės Mukienės nuotrauka, 2005 m.

lams, S. Stulginskis pasisakė už naujų mikrorajonų projektavimą, o tai buvo naujiena pokario Lietuvoje. 1960 m. jis parengė Žemės ūkio planavimo metodiką, pagal kurią buvo sudarytos administracinių rajonų planavimo schemos. Vėliau, jau dirbdamas Statybos reikalų komitete, jis atlikdavo miestų bendrųjų (tada vadinamų generaliniais) planų ekspertizes, rusų kalba parašė Architekto urbanisto kompleksinį žinyną, tapusį vadovu detaliųjų ir bendrųjų planų sudarytojams.

Keturiasdešimties metų darbo architektūros srityje sukakties proga paklaustas apie kūrybos ištakas, architektas atsakė: „Vidinis kūrybos pagrindas remiasi plačiu filosofiniu autoriaus akiračiu. Kurdamas gyvenimui „rėmus“, architektas turi žinoti tikslą ir prasmę. Kitaip – nebus pagrindinės idėjos, o be jos – ir harmonijos, tik aklas formų vaikymasis, kitaip – technika gali nustelbti žmogų. [...] reikia stengtis suprasti, kad audringas technikos progresas – tik priemonė socialinės pažangos materialinei bazei, humaniškai architektūrai kurti“.

Visą gyvenimą ištikimas Gyvosios etikos filosofijai architektas 1989 m. gruodžio mėnesį atkūrė Lietuvos N. Rericho draugiją ir padėjo pagrindus tolesnei jos veiklai. Vėliau, kai jau buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė ir atvirai pradėta kalbėti apie sovietmečiu draustą tremties temą, S. Stulginskis yra pasakęs, kad pasitraukęs į Vakarus jis neišvengiamai žūtų, nes jo akys ir veidas nukreipti Rytų pusėn. Paskutiniaisiais gyvenimo metais (mirė 1995 m. kovo 17 d.) S. Stulginskis parašė keletą straipsnių, kuriuose iš gyvosios etikos filosofijos pozicijų pamėgino įvertinti Lietuvos istoriją, valstybės sėkmes ir nelaimes.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

1. LCVA, F 1622, A 4, B 385; 419; 507; 512; 619; 669; 714; 720; 728.
2. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*. Dokumentų rinkinys. Sudarė J. R. Bagušauskas, A. Streikus. - Vilnius, LGGIRT, 2005, p. 148–157.
3. M. Baužienė. „Kaip jaunas entuziastas, apeidamas įstatymą, Luokę projektavo“, *Literatūra ir menas*, 1997 m. gegužės 24 d., p. 9.
4. J. Minkevičius. „Energingos veiklos metai“, *Literatūra ir menas*, 1974 m. rugsėjo 7 d.
5. S. Stulginskis. „Vieno miestelio parcelavimas be žemėtvarkos įstatymo pagalbos“, *Savivaldybė*, 1938 (2), p. 56.
6. A. Tamašauskas. *Iš Kauno universiteto ir Politechnikos instituto praeities*. - Kaunas : KTU, 2000.